

3-кү арын 1984 ч. декабрь 15



Улуг Тишлелгениң 40 чылынга уткуштур

АНАА ДАЙЫНЧЫ ВАСИЛИЙ КУКАРИН

Василий Родионович биле Харитина Петровна Кукарины кайызы-даа Бин-Хем турт-турган. Олар ада-незинин аайы-биле бичининден тура тыва чон-биле аралашыр, аяк-шай-же бот-бодун чалажыр, дуза-лажыр, деткижер чораан. Амы-дырал сагыш дег чоруп турган ол үеде барыш чүкте фашист-тер Германия мырыдай келер-рээ, СССР-же азыг-дизин шаарарты ырланып, кыжанып турар деп чугаа Ленинка суурга дыргып апарган.

Уазаанда кван аяк хунде диниришкени болганын ар-тык «дайы» деп сес Ленинка-га база юргунчуг диниалып келген.

1942 чылдың февралы, Васи-лийин шериге келаттыр бер-ген. Ол үеде олар беш уруг-луг апарган, хеймери хар бе-зин чептээ.

— Че, Харитина, ажи-те-лүнүң эки азыра, ажил-үең селба. Кээр, келбизин азал-шылдас мен, дайын дайын-на болгай—деп, ол чагып чугаа-лаш, оозу ым-сызын чаду-турда-ла, чангыс пер-туртту-турда-биле Абакан кайы сен дэши айтканын. Апаа 309 дугаар дивизия тургустунган. Орустар, украинер, грузин-ер, башкырлар—кымылар чок дээр. Үш ай дугузунада белеткенип дооскаш, дивизия барыш чүкте утлапкан.

Василий Кукарин баштайгы тулчушкунга Воронеж чоо-гунга киришкен. Аалыга тура кийи, чангыс кодапнаар, тор-лаалар дээрден башка, эзулут анип безин чораан өвөс, ам-кээп кижиге боо анип дөл чүвенип коргунчуун! Ам «на-чар, дайын чок болза мен, чок болза сен» дээн болганда тулчул апар.

В. Кукаринни киришкени эң кадыг-берге тулчушкунна-рын бирээ—Орел дээр тул-чушкун.

1943 чылдың август 5. Ку-дучу тулчушкуну тергенип берге. Октуң кайын кээр-биле сен, Кудучунуң ол-бо талазында бажынарны эжик, сойга, подвал бүрүзүден дайын сени келеп чыдар. Орелдун бир кудучунага тулчу, бажың бүрүзү хостал, бурунгаарлап чоруп орган. Ку-карин ичкан автоматчы тур-ган. Дескен дайыннары ав-томатчы-биле кыргыч туу-тупкан. Улуг-улуг бажынар-ны чаны-биле, оларга арай онгуланы аарак, Василий ий эжи-биле бурунгаар маппан орда, оларын чангыс хейер-тен чактышкын болган. Буу-дун иш-ле дээн. Карак карагы-лап келген. Мининп кээр-ге, подвалда саппункуда эмчилер, сестралар оңу долганан алган турган. Шак мындагы өйде ки-жини сагыштыңа чүч кирбес дээр. Дирин артыкыңа өөрүп, ырак Тывада, Бин-Хемде Хар-итиназың, чаш уруг-дарың-ның аас-кежин кылдыр иштин-де бодан чыткан.

Ол инитиз-биле үш катан балыглаткан. Бир катан шуут курларыңа үндүр бижиткен, элээн үе эрткенде катан чаа-лажын кирген.

Фронтучу оруктар! Өлүм-би-ле сестривин—алышкынны оруктары, Воронеж, Курск, Прибалтика, Союгу Норвегия... Оң дайынчы оруктары бо-дур. Ол артиллерист, автоматчы, сапп-даа чоран.

Дайын үезинде ажи-тедун кагыдалыңа дугайында кыр-дун бир таварылгадан чугаа-лаарын оң дилээрге, Воронеж адаанга мындагы чүлдү ол сактыр: фашистер оларын ар-тыкыңа кылдыр бижиткен. Баш сугар чер тывылбас, до-зун-доураак дойлу, чер ши-рик-ширик-биле өрү атты-гыл, дүжүп-ле турар бир сурунч кылдыңа онугу тур-ганын, Дайынчың огу чам-дыкта оларын ажа дүжүп, сурунч бажынарнында чаа-ча берип турар, а мыда тур-такчылар бар.

Василий Родионович канча-ла кээр-ге, оң чогуунда бажың саваң дэвининден эгелээш өрттени берген. Ам канчаарыл, оон Ленинкада би-чиг чаштары ышкан төлдер өрттенип өлүр бе? Чок! Ызыр-тынпакша тура талааш, ам-тышын артыңа калга, деги бажыңче халып-ла каан. Үш бичин кижини ол өлүмден хостал.

Солдат Василий Кукарин 1945 чылдың октябрыда аалы-ка чанып келген. Оң чорун «Эрес-дизин чорук дээр» деп медалы болган оон-даа өксө шаңналар каастап чоруп. Солдат кээрде солдат, Тай-бин үеде ол база улуг үлүс-лүдүр.

— Ичкан ая-бүлө бүрүзүге тараа тарып, оңу ажааган, кү-рүңге дүжаар талазы-биле даалганы бээр боор чүве. Дем бар өвөс, чаш ажи-тедуну бажыңга калкып, шала улга-ды бергенерин ээртти алган дузалаштырып, ажилдап чор-дун. Менээ кожаларын Ичи-буу, Бирнаа олар аажок дуза-лажын турганнар—деп, Ч. Кукарина ам сактып чугаа-лар.

Немец-фашисттер өжелекчи-лерин чыла шапкан кадыг-берге тулчушкуннарга Родион



ДЕКАБРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Уе», 8.35 — Эртеңи сула шимчээшкын. 8.50 — Шы-дыраага делегей чемпионнады. Информастыг үндүрүлгө. 9.05 — «Спорттоңу» 50-ги тира-жы. 9.15 — АБВГД-ээр. 9.45 — «Дамырактар». Воронежте дамчыдыла. 10.15—Улуг Ти-шлелгениң 40 чылынга. «Тилек-чилер». Фронтучу онуктер калчу. 50-ги армиянын хоо-чуннарын ужуражышкын. 11.30 — «Үнүштер дуга-йында». 12.15 — Чогаалы Чы-буа Амиралжыба дугайында. 13.15 — «Өр-бүлө болгаш шко-ла». Тележурнал. 13.45 — Оңу сикер шыдар сикер. 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.45 — «Даргагы хунуңа расписани-ең». Фильм-концерт. 16.05 — СССР-ийа улуустуң артизи Л. Зыкина совет композиторлар-нын ырларын күтүсөдү. 16.35 — Политиктиг тайлыбырла-чы В. П. Бекетовтун бесеса-зы. 17.05 — Мультифильм. 17.50 — «Билдиргил-да бол, элелдиги». 18.50 — «Дем кат-тыжылгасы». Тележурнал. 19.25 — Фильм-концерт. 20.00 — Фильм-шпи. Автору — А. Макаенко. 21.00 — «Уе». 21.45 — Фильм-шпиини улачызы. 22.30 — ГДР-ден эстрада дам-чыдыла. 23.30 — Шыдыраа-га делегей чемпионнады. Ин-формастыг үндүрүлгө. 23.45 — Мелээр.

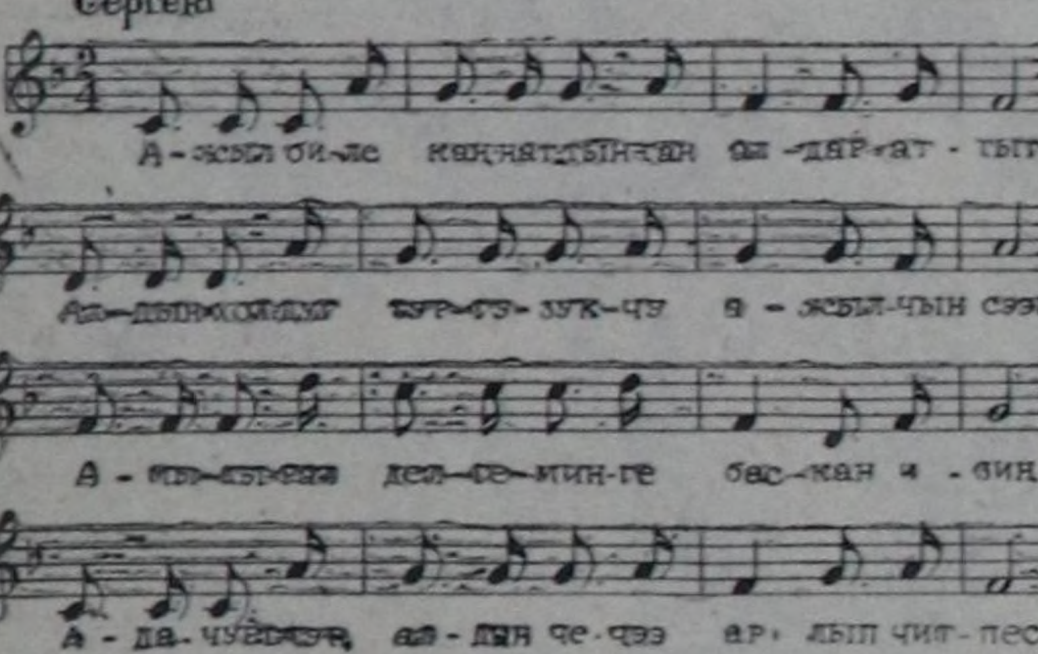
ЧЕЦНЕЙ БЭЭРГЕ...

Эмдик айттың ооргазы дег, Чалгыларын чонап аар дээр, Энчек ышкан калбак чекер Шалкын сугаа аары конуг Саалап чорар. Олар чоргаар Саарыларга дамытаткан, Шаа төнгөн — эгистээр, Хыраалып шак чааткан хеминг Кырын дугаар эстеп туру-Ууң кыш-даа ырак эвөс... Сагыш-хонум арай куюм.

Улуг-Хемим, уруун мен-не Сайлыг сууңа сайзанактаар Чараш-лажын сактыр боор мен. Төрүн хемим эргеледиг Төрү менээ симыранды: «Харлыг кыштан сестип чор сен, Чараалчамга келгеш көр сен: Частыг ырын хогал-омак Чалаганып чыдар боор мен». А. УЕРЖАА.

АЖЫЛЧЫНЫҢ ИЗИ

Сөзү А. Борбак-оолдуу. Музыка Р. Кенденбиалды.



Ажыл-биле калкыттың алдар аттыг Аалын холдуг тургузукчу ажылчын сэн, Амыдырал делегинге бажың изи, Ада-чуртун алдын чечээ аралып чытпес.

Күрүңсиз бажыңкын дээр кыжың илан Хүндөс хунче орук эсеп шайлап чыдар — Коммунизм тургузуунга үлүң болуп, Күштүг туртун аянчыгана йөрөөлүн-дир.

Чырык сетки, өөрүшкү догдан нүрүлүг, Шыңчы мерген дагыныкчы хоочунуң, Чаагай белик күлө-соруу боттангаштын, Чаартыкчы салгалыңа чалгың болуп.



МОСКВА. Латви СССР-нин Ленинки комсомол шаңнамын лауреады, Латви СССР-нин ааларыг чуркучу Майя Та-бартын чогаалдарынын деле-гейге чуркунун Топ бажы-нык абыттыган.

Майя Табартын уран чүүлү —амгы нитилелде дүвүрелп турар чууга айтыргаларга ха-рып болур. Экспозицияда шыгарангай латыш чуркунун 40 ажылы делеттиген.

ЧУРУКТА: делегейе зальи-да Ажылдарынын делегейге-нин ажиттыганы-биле Майя Табарка Латви СССР-нин улу-стун артизи Р. Пауас байыр дээрлери тур-

И. ПРЕДЕЛИСТИН фото-у.

СЭТА-нын фотохроникасы.

БОДУНГА БҮЗҮРЭЭШ...

«Болган таварыла»

Магалыг кырыбас, бажың кижилер чоругулар, Чеме-даа оларын хар-лазын улагтас, ажа-бышкы чик хевээр чо-руу. Угааны чуртталганың сөөктү хунуңе чедир чарт ар-тып каар.

Бистин ада-өгелеринде би-рээя Кара-Паш деп арей чо-раан. Ол ичкан база бора ийи айттыг чүве. Сесен хар ажи, тозаң чоошулап турган. Че-дере чаа тургустунган ко-лохка бодуңуң ажил-агымы үлү-хууңуң база киришти-лери чоруду. Илалыңа мал-га чок белеккен, ситгенилер-биле калы ажилдарыңа дыка кыял, Хопон биш, сарат салын турган илалыңа. Оң салымша сараттар, туу-бу-дан туткан бажыңаар деп, бу-гу талазыңдан дески. Ажыл доостун, имитиней бергенде, айттары мунгаш аалде элтер чүве-ле болгай. Кырганың хей-аалды киргенде, икыды оолдун кайда боор! Чүгүрүк шилтинин мунгаша, биске ба-раан-даа бербес, оон доо-зу-нуң күрүп артып каар бис.

— Бора аалым анип-дичи-неп мунар, а Шилтини кие-ка чорукка мунар мен — деп хөөргөлээр.

Ажылда байлар чыгызы кадарып, анип-киттеп чора-нын, яны-бүрү ужурадарын чугаалай бээр, анык өскөн оң долганар олурунар.

Бержи чылдарың эгезинде кирган-агымы хыры тоо-ла ажа берек. Ол Кара-Паш деп атка та кычыл чедиген кижы, оң дугайын чугаала-ны бодурага, шолызы турган боор. Оң чугаа-биле ал-гы-га, ада-өгесин-даа, ажалы-ра, дүмалары шушту анычаар. Анычын элс тагы тыртар эрес чачылган-на болду бе.

Бир күзүн дайларым база алам диниришкени белекени берген.

— Тагы ууң диниришкенден бээр 4—5 чыл чедер бердим. Мен база чоруйун оолдар, канчап анаа көрүп олуруң.

Э. ТЕЖИТ.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеңи сула шим-чээшкын. 8.15 — Калык болу-ру күтүсөдү. 8.30 — «Всего оля пош». Уран-чечен филь-м. 10.00 — «Альби». Докумен-талыг филь. (Франция). 10.25 — Архитектор В. Воро-никин. Ленинградта дамчы-дыла. 11.40 — Концерт. 12.05 — «Кирини чөпшээрер». Алма-Атадан дамчыдыла. 12.35 — СССР-нин аар атлетикага ку-богу дээр чемпионнады. Запо-рожден дамчыдыла. 13.05 — Композитор Е. Догинин автор концерти. 14.30 — Шуту-вус-тун стадионувус. 15.00 — «Башкыриянын арга комплек-зи». Дамчыдыла. Башкыр АССР-ини ыш ажил-агы ми-нистри М. Х. Абдулов кир-жир. 15.35 — «Музыкалдыг киоск». 16.05 — Мультифиль-м. 16.35 — Фильм-концерт. 17.40 — Ыг өөредирини төп школанын дугайында теле-оңдор. 18.00 — Фильм-концер-тиг улачызы. 19.05 — «Чаш-тарга белек». Документалдыг телефильм. 19.45 — Делегей байлынын доңчулду. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!», 20.15 — «Калыкчы». 21.00 — «Уе». 21.45 — Аар атлетикага СССР чемпионнады. 22.25 — 23.35 — «Песни над облаками». Уран-чечен телефильм.

Демиселчини тураскаап, сактып орап

РИХАРД ЗОРГЕНИ БИЛИР

Ол угааның, чараш, амыды-ралга аяк кижиниң — алы-амдан маадырлыг совет раз-ведчик Рихард Зоргениң амы-тыннада чарылап хунуңден бээр — ам 40 чыл өрткен. Оон дугайында номнарда-даа би-життинген, кинофильмдер-даа бар. Ыччалда-даа ол шы-гаралар коммунисти, интерна-ционалчы, легенда маадыр дег чүрекир кижини чок би-лр кижилер—оң дайынчы су-рукчулары улам өвөөжөн орап.

Дайын үезинде өлүктөн чо-сет дайынчыларга, Берлинде Трентов-паркта кайгамчыктыг тураскаалдан ырак эвөсте су-ругулар херөөжөн чогаалчы Рут Вернер чурттан орап. Ол бисе сесткилди, солун, арыш-шырайлың аныккын ам-даа чалдырбан херөөжөн кижы — шаанда база-ла брес-дизин разведчик чоран. Ужун чыл-дарың эгезинде ол Кыдатка Рихард Зорге-биле бо-ла ужу-ражыр турган. Рут Вернерин квартирантына Р. Зорге сесен ажи катан бодунуң бөлү-үңде ужуражырын болчан кылган болгаш кагадалан шы-жаар кылдыр үнөсиг материал-дарын ала арттырып каар турган. Рихард Зорге дугайы-нда тураскаал сактышкынна-рын ол кайгамчык оңагай бү-дүштүг кижы амыдыралын бүтү дүргүзүндө кагадалап чорутур.

Ол сурагыг чогаалчы хе-рөөжөн кижиниң бичекек кыр-тарынын дэвинирин чедир номнар долган. Анаа олура Рихард Зоргениң дугайында оң солун чугаанын анычаан мен, о аразында — 944 ду-гаарлыг дайынчы Кызыл Тук орденни кордун. Уж шаңнады Рут Вернерге 1937 чылда Ми-хал Иванович Калинин боу-тывыска болду.

Рут Вернер Рихард Зорге дугайында мынчаар чугаалап

олурду:

— Р. Зорге бодунуң «чоок» таймштарың аразында СССР-ниң болгаш социалист-тер тургузунуң өксө-даа дайы-нары хей-чк болурун күзөөр турган. Чүге дээрге оңу сору-газы ындагы кижилер-биле шо-ул эвөс чугаалан-на бир-ле дүш боол оскундуруп эдиккен өсүтү, кандай-бир алдартыг-биле чугаалатканын домак-тардан азы чугаалатканын барган бодадан Москвага агаар дег херек информацийны биллип алыры турган. Зорге ол үеде дыка хейнү момун тур-ган. Ыччалда-даа өксө кижилерден онзагай момчуур тур-ган. Оон ол чуртту, бүтү деле-гейин, ында болуп турар бо-лушкуннары ханы билрин, аааа болуп чорган. Кол-ла чү-ве — бажың бузур, кижини болгаш үеңиң байдалын, дай-ың кайдал, ол кымыл деп чүвени тодардарың, оң кайы хей ажилдынын баш оңу бил-лип алыры деп ол өөредип чоран.

Рихард Зорге-биле харыла-аар болганын ачымында бүтү делегейде болуп турар болушкуннар дугайында хун бүрүчүл политиктиг информа-цияны бодума сиңирип алдыр, оңу анализтеп билр чачыл-гы болган мен деп, Рут Вер-нер санал чорутур.

Рихард Зорге амы-тыннада шагда-ла чарылап, ыччалда-даа оң дугайында тураскаал, сактышкыннар кээрде ар-тер. ГДР-нин бодуңуң делеринде ийи чүе хире бригадалар оон адын чоргаарал-биле эки-леп, оон амыдыралын ханы өөренип көрүп туралар.

Иет, Рихард Зоргени чок би-лр кижилер мындай өвөөш артык. Оларын аразында — чогаалчы, ГДР-нин Национал шаңналынын лауреады эш Рут Вернер. Ол бодунуң шаңнала-рын ында-хааа кааар, а ка-жан каапкалда көөрге Карл Маркс орден-биле кожа Рут Вернер ийи дайынчы Кызыл Тук орденерин база каап ал-ган чорутур.

Александр ПОЛОЦКИЙ, ПМА-нын тускай корреспондентиз.

Берлин хоорай.

СОНУУРГАКТАРГА

зындаа кылган ном дүргөн турар болган 25—100 чыл эр-терге оон сазыны саргарып, боду-ла үстүп тектүп турар апарган. Эрги номнар «эмиз-риниң» наз методу бо хун-иерде ажилдап кылган. Агаар чок мунгаш камерга 500 ак-замылар чедир эрги номнарын суккеш, бар-ла агаарын, суг-ну үндүр догалаптар. Оң соонда сазында дустар сула-радыр тускай хей-биле каме-раны додурдуптар. Амыдырал-че катан ийчаар элди келген номнары библиотекаларыг болгаш архивтерге юрүлүп турар (АКШ).

ИЗИГ КАДАР СООК

Иизг агаар-боаустуң район-нарда туруп турар хоорайлар-да асфальт чынып иззип, эрий бээр. Хайынныкың авто-оруктарга бо таварылгаа алыш-халал үнүп боор. Иизг асфальттын чынып ажилдары-биле оң далаага демир хоолалар таарыштыр-ган, суг изилди, оңу ажилгап болурун астралы специал-тер саналдап. Ынчаар чымыл-чар суг улус ажил-агымын херекселен: зоофермалар, теллалар, кыда ажил-агыг продуктулары болбазарларды фабрикалар чымыл сугну ажиллап турар. Оң ажитын ийи дайынчы асфальт серин чыдар болганда орук шим-көөшкенине аймак болбас

болгаш эастрти энергия бол-ган чымыл ажилалыг болур (Австралия).

ТУСКАЙ КРЕСЛО

Токиога болуп эрткен анаа эмес чогаалдыг дестелгениң япон чогаалчы Исиоро На-камацуноу чаа креслозу бирги шаңналадан алган. Солунарны «Бодаа креслозу» деп адаанга ол сандай анаа карака ко-зулбес херекселенден «иизг бээр бут салыр тускай чыра-л». Оң белик оорганнада бажыңаа «сырткычтыг» — микродио — чалгыт үндүр. Сырткычтыкка быты энтеш-тир салып зарга, деми ча-гытгар баш мээниңге эргеш, хун эртелгенде эжиктер, Ол бодунуң азын-аа кижини устан-бодалың база аденей-жидер, Нукибо университет-тин студенттери ол креслога он хире мунгаша олурунган, эадритг угаанын киргус-кениер. Санаарын конуг дү-ргеш сактып алыр, математик-тиг саналгалары конуг дү-ргеш болаар болган. Шылгал-чар бо болушкуну оңа ма-галаан. Микродио кызыл-лар-биле үргүчү херекселен-дер болза, кижиниң кыды-шылгына оң кандыг салдар-лы амыдырында билдирмес (Япония).

(«ТЕХНИКА МОЛОДЕЖИ» журналадан).



Моортай биле күске ышкан элпеш чок дайыннар турарын болаары безин берге. Ыччал-даа олар Швейцарияныч-риндеа Гебри Гужеманын онуктери аразында эптиг, на-йралдыг чурттап, кады ажил-даа олар Швейцарияныч-риндеа Гебри Гужеманын

ЧУРУКТА: коргузуг үезинде.

ГАРРИ КАСПАРОВТУҢ БАШТАЙГЫ ТИШЛЕГЕЗИ

Анатолий Карпов биле Гарри Каспаровтун аразыга шы-дыраа талазы-биле делегейге бирги чер даш маргалаадын-нын саны декабрь 13-те делегей чемпионунуң талазынче чайылдыр 5:1 апарган.

Оң мурунда хун сонгаарлаткан үжөн ийги салыгын уламчылап ойнаарынче кирбей-даа, Карпов бодун тилет-тирген кылдыр санаан. Ичкангаш Г. Каспаров баштайгы тилелгени чедип алган.

Дараазың оюну декабрь 17-де болуп ужурап. Оргко-митеттин шитириңг сугаар ялтиңада маргалаага техни-тиг тайм-аутту чарлаан.

(СЭТА-ның коор.).

ХООЧУННАР УЖУРАЖЫШКЫНЫ

ЛЕНИНГРАД. Калгарден болгаш Эдмонтондан келген канада доккениң хоочуннары СССР-нин хоочун доккени-лери-биле ужуражыла оюннар кылып келеш, баштайгы ою-да совет доккениң хоочуна-ры — апы-агы чылдарын

делегей, Европа болган Оли-мпиада чемпионнары чораз-на спортчулардан тургустунган командага 7:11 сапта уттуган.

Канаданың хоочун доккени-жидери Минскиге, Киевке бол-гаш Москвага эш хуу ужура-жышкыннары ээртирерлер.



ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

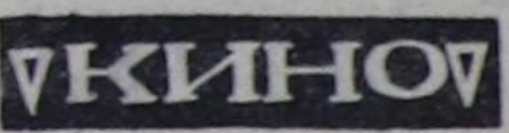
«НАЙЫРАЛ»: «Необдуман-ный шаг» (2 сериялы) 9.30, 12.10, 15.00, 17.40, 20.20 ша-ктарда.

«ПИОНЕР»: «Ослиная шку-ра» 9.30, 12.40, «Звездока № 38» 11.30, «Мучело» (2 се-риялы) 14.30, «Нужна солис-та» 17.00, 20.40 (узакан), «Девушка из банка» 18.50 ша-ктарда.

«КАА-ХЕМ»: «Танцор «Дис-ко» (2 сериялы) 14.00, 17.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Жесткий ро-манс» (2 сериялы) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Двойной об-гон» 17.00, 19.00 шактарда.



ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

Бөгүн республикага шокор булуттаар, чагбас. Хат кош-как. Дүне 41—46 градус, чам-дык районнара 32—37 градус, Хулуде 29—30 градус соок бо-лур.

Кызылда шокор булуттаар, хар чагбас. Хат кошкак. Дүне 41—43 градус, хулуде 29—31 градус соор.

Автооруктарга хар чагбас. Эртеңи шактарда туманнар, көстүрү 1000 метрден ашпас.

Редакцияның адреси:

667000. Кызыл Шетинки болгаш Кравченко куумчузу бажың № 3, Телефоннары: редакторун 2-24-63, редакторун оралакчыларынын 2-35-24, 2-23-54, хары-сагалыг секретарынын 2-23-35, партийжи аймамда болгаш уластур киладстериниң 2-31-75, пропалаага болгаш совет тургузат кля-дистериниң 2-37-13, чагаа киядизиниң 2-41-27, информация киядизиниң 2-20-60, культура киядизиниң 2-23-54, кээрэ ажил-агыг киядизиниң 2-21-47, коррек-торларыны 2-27-41, бухгалтерияны 2-12-45, солун келбиз барганда 2-32-75, телефонне болгаар.

Тыва АССР-ий Ном үндүрер чер, полиграфия болган ном садының херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиясы, Кызыл, Шетинки болгаш Кравченко куумчузу, бажың № 1; TC-01432

Солун неслелда 6 катан үнер.

Чыгыш № 3001.